

LITERÁRNÍ POJMY

alegorie (jnotaj) – text (příběh) s utajeným nebo posunutým významem (první, doslovný význam není podstatný; hlubší a skrytý je význam druhý)

anekdota (vtip) – stručné a vtipné vyprávění nějaké humorné příhody, nezbytná je pointa

apostrofa = básnické oslovení; řečnické oslovení neživé věci, zvířete nebo nepřítomné osoby (*ty můj rodný kraji*)

autor – původce díla

báje (mýtus) – vyprávění o tom, jak si lidé kdysi představovali vznik světa, původ a působení přírodních sil, život bohů, stvoření člověka

bájesloví (mytologie) – souhrn bájí (mýtů) určitého národa: *řecká, severská mytologie* apod.

bajka – (alegorický) příběh s mravním ponaučením, ve kterém si zvířata a věci počínají jako lidé

balada – báseň s pochmurným dějem a smutným, často tragickým zakončením

báseň – literární dílo psané ve verších a výrazně rytmicky organizované

cestopis – literární dílo popisující průběh cesty

děj – souhrn akcí, které v díle probíhají

dialog – rozhovor 2 nebo více herců

divadlo (= dramatické umění) – základem je předvádění určitého výchozího textu na scéně, divadelní představení

divadelní hra (drama) → jednání (akty) → scény → výstupy + repliky

drama – literární dílo určené k předvádění na scéně (→ divadelní hra)

- dramatické žánry: balet, komedie, melodram, muzikál, opera, opereta, pantomima, tragédie

elegie (žalozpěv) – báseň vyjadřující smutek (např. nad smrtí někoho blízkého apod.)

epigram – drobná, většinou satirická báseň, která stručně a pádně vyjadřuje úsudek o nějaké osobě, události, jevu

epika – založena na ději, vyprávění příběhu

- epické žánry: anekdota, báje, bajka, epos, legenda, novela, pohádka, pověst, povídka, příběh, román

epilog – závěr díla, doslov

epitaf – veršovaný nápis na hrob

epiteton – básnický přívlastek (umělecký prostředek, který pojmenovává vlastnost podstatného jména – stříbrný vítr)

epos – veršované vyprávění o významných osobnostech a jejich činech

eufemismus – vyjádření, které zjemňuje skutečnost (*odešel do věčných lovišť* = zemřel)

fejton – krátké, většinou humorně laděné zamyšlení nad věcmi, které právě veřejnost zajímá

funkce literatury (umělecké):

1. **estetická** – vzbuzuje v člověku pocit krásy (základní funkce literatury)
2. **vzdělávací** – rozvíjí myšlení a vyjadřování
3. **formativní** (výchovná) – pomáhá utvářet hodnoty
4. **společenská** – upozorňuje na společenské problémy, zachycuje mezilidské vztahy
5. **zábavná** (oddychová) – poskytuje pobavení, odreagování, relaxaci

hymnus – oslavný zpěv k počtě bohů a hrdinů

hyperbola – vyjádření, které zveličuje skutečnost (*sto roků v šachtě žil, mlčel jsem*)

ironie – spočívá v tom, že určité vyjádření autor použije výsměšně, myslí jím pravý opak

komedie = veselohra

kompozice – způsob, jakým jsou v literárním díle uspořádány a spojeny tematické složky

1. *pevná* – dějové prvky díla na sebe logicky navazují
2. *volná* – dějové prvky díla jsou svázány jen nepodstatnými souvislostmi

kompozice u epických a dramatických děl, jejichž základem je děj:

- **chronologická** – děj se odvíjí přirozeně, v časové posloupnosti, tedy tak, jak bychom jej skutečně vnímali
- **retrospektivní** (*zpětná*) – díla začínají výsledkem děje, od konce (*detektivky*)
- **rámcová** – jednotlivé příběhy jsou vloženy do příběhu hlavního (*Šehrezáda a její vypravování*)
- **prolínavá** (*paralelní*) – autor souběžně rozvíjí několik dějů, které se většinou postupně propojují
- **řetězová** – děj sestává ze samostatných příběhů, jejichž pojítkem bývá hlavní hrdina

kompoziční postupy, které se objevují především v lyrice (ale také v epice i dramatu):

- **gradace** – motivy v básni jsou seřazeny tak, aby měly vzestupný účinek
- **kontrast** – spočívá v tom, že jsou vedle sebe postaveny jevy nebo slova opačného významu, popř. záměrně spojeny protikladné myšlenky a obrazy
- **paralelismus** – obdobná výstavba dvou i více po sobě následujících veršů, popř. větších částí textu
- **opakování** – jednotlivé motivy se vracejí v různých částech díla
- **pointování** (od slova *pointa*) – založeno na tom, že nejzávažnější motiv autor zařazuje na konec (díla nebo některé jeho části)

kronika – zaznamenává dějinné události tak, jak přicházejí za sebou v čase (chronologicky)

legenda – vyprávění o životě, skutcích, zázracích a mučednické smrti světců (= lidí, kteří pro křesťanskou víru přišli o život); o posvátných předmětech či obecně zázračných událostech

libreto – literární podklad hudebního díla (např. opery, muzikálu ...)

literární dílo → obsah + forma

- struktura literárního díla: **jazyk** (jazyk díla – slova, věty, obrazná vyjádření aj.)
tematika (téma díla, postavy, děj aj.)
kompozice (uspořádání tematických prvků)

literární věda – věda o literatuře (umělecké); dělení:

1. literární teorie
2. literární historie
3. literární kritika

literatura – souhrn veškerých písemných textů, které lidé vytvořili

– dělení podle funkce:

- A. **literatura věcná** – zahrnuje texty, které vznikly se záměrem informovat, poučit, vzdělat, šířit náboženství apod.
- **odborná** → encyklopedie
 - **administrativní** → vyhlášky, zákony
 - **publicistická** → zprávy, reportáže
 - **náboženská** → modlitební a bohoslužebné texty

- B. **literatura umělecká** – zahrnuje texty zaměřené na umělecký, estetický zážitek (zaměření na lidské city, na fantazii); 3 základní druhy – **epika**, **lyrika**, **drama**

literatura faktu – popisuje skutečné události (např. život známé osobnosti); autoři mohou uplatnit umělecké schopnosti, ale vždy se musí věrně držet ověřených faktů → autobiografie (vlastní životopis), biografie (životopis), cestopis, deník, dopisy, memoáry

lyrický mluvčí – „vypravěč“ básně, jehož prostřednictvím básník sděluje své dojmy, nálady, pocity

lyrika – vyjadřuje pocity, nálady, dojmy

- lyrické žánry: elegie, epigram, epitaf, hymnus, óda, pásmo, píseň
- lyrickoepické žánry: balada, romance

memoáry → vzpomínky, paměti

metafora – přenesení významu na základě podobnosti (*sněhová peřina*)

metonymie – přenesení významu na základě věcné souvislosti (*strach města = strach obyvatel*)

monolog – nepřerušovaná promluva jednoho herce

motiv – nejmenší část díla, která má nějaký význam

námět – jakýkoliv jev (věc, situace, děj apod.) převzatý ze skutečnosti, který si autor vybral k uměleckému zpracování

novela – blíží se povídce, sleduje jednu časově omezenou linii, vyžaduje pointu

obrazná pojmenování (nepřímá pojmenování, tropy) – vyjádření, která vznikla přenesením významu (metafora, metonymie, personifikace, přirovnání)

óda – oslavná lyrická báseň (radostná)

oxymóron – spojení slov, která si významově odporují (*zborcené harfy tón*)

parodie – zesměšňující nápodoba literárních děl; přetvoření původního obsahu (formou satiry) do směšného charakteru (zdůrazňuje chyby nebo naopak záměrně dělá vše přehnaně dokonale – přehání dokonalost či bezchybnost)

personifikace – oživení neživých věcí (*nohama bosýma chodí po mně zima*)

píseň – kratší báseň s pravidelným rytmem a výrazným rýmem

poezie – psána ve verších (uplatňuje se převážně v lyrice; zvláštní, výlučná forma vyjádření)

pointa – vtipný, překvapivý závěr

pohádka – smyšlené vyprávění, ve kterém vystupují nadpřirozené bytosti, objevují se kouzelné předměty, dobro zpravidla vítězí nad zlem; důležitou roli hrají magická čísla (3, 7, 9, 12)

postava – osoba, která se podílí na ději (hlavní a vedlejší); může jí být i vypravěč

pověst – smyšlené vyprávění s pravdivým jádrem (např. místo)

povídka – kratší prozaický útvar s jednoduchým dějem a několika postavami

prolog – úvodní část díla

próza – psaná ve větách (typická pro epiku; běžná, přirozená forma vyjádření)

předloha – námět v literatuře již dříve zpracovaný

přirovnání – pojmenování na základě srovnání podobnosti dvou subjektů

publicistika – cíl: především přinášet čtenáři nějakou novou informaci; v některých jejích žánrech autoři hojně využívají nejen publicistické, ale také umělecké prostředky

- publicistické útvary: fejeton, recenze, reportáž, rozhovor (interview), soudnička

recenze – informující žánr s hodnocením dané skutečnosti (obvykle kulturní událost)

refrén – část, která se v básni pravidelně opakuje

reportáž – výpověď o události (prostředí, osobnosti), které byl autor očitým svědkem (živý a poutavý popis)

román – rozměrné epické dílo zobrazující životní osudy mnoha postav (bohatý děj, různá prostředí)

romance – báseň s radostným, veselým dějem (protiklad balady)

rým – zvuková shoda slov na konci veršů

- druhy rýmů → **sdužený** (aabb), **střídavý** (abab), **obkročný** (abba), **přerývaný** (abcb)

rytmus – pravidelné střídání doby těžké a lehké (záměrné uspořádání zvukových prvků, jež se pravidelně opakují v každém verši /např. střídání přízvučných a nepřízvučných slabik/)

řečnická otázka – otázka, na kterou autor nečeká odpověď

satira – se vysmívá lidským chybám a omylům, popř. vadám a nedostatkům celé společnosti a jasně je odsuzuje

scénář – psané literární dílo určené k dalšímu zpracování (užívá se v divadle, televizi, ve filmu)

sloka (strofa) – část básně

sonet – báseň s pevným počtem veršů a daným rýmovým schématem

soudnička – vypráví o projednávání trestných činů před soudem

stopa – menší zvukový úsek verše; skládá se z tzv. **dob** (→ doba = 1 slabika):

1. **doba těžká** – slabika, která má slovní přízvuk (–)
2. **doba lehká** – slabika bez přízvuku (∪)

druhy stop → **trochej** (– ∪), **daktyl** (– ∪ ∪), **jamb** (∪ –)

téma – základní myšlenka literárního díla

tragédie – hra s vážným obsahem

traktát – středověké učené pojednání náboženského nebo filozofického obsahu

ústní slovesnost – díla šířená ústním podáním

- nejrozšířenější žánry: ukolébavky, přísloví, hádanky, rozpočítadla, říkanky, pověsti, pohádky, loutkové hry

verš – jeden řádek básně

verš vázaný – má přesně určené zákonitosti rýmů (pravidelně řazené stopy → daktyl, trochej, jamb)

verš volný – rytmicky nespořádaný, počet slabik ve verších je rozdílný; nepodléhá téměř žádným pravidlům v přízvuku a délce samohlásek

vypravěč – ten, kdo vypráví literární příběh (viz *způsoby vyprávění*)

zábavná (odpočinková) literatura:

- *nonsensová* (nonsens = nesmysl → vyjádření, nebo děj, postrádající zcela nebo zčásti smysl)
- *dobrodružná* → vyznačující se poutavým a napínavým dějem (často v exotických krajinách)
- *humoristická*
- *detektivní* → motiv vraždy nebo zločinu (líčí proces objasňování ztajmeného zločinu)
- *horor* → cíl: vyvolat pocit strachu a děsu
- *fantasy* → založena především na užití magie či jiných nadpřirozených prvků v reálném světě
- *sci-fi* → založena na znalostech soudobé vědy a techniky a na fantazii autora
- *utopie* → označuje něco žádoucího, i když neskutečného a možná nedosažitelného (ideální lidská společnost, obec nebo stát)

způsoby vyprávění: *vyprávění v 1. osobě* (ich-forma) – vypravěč = postava
vyprávění v 3. osobě (er-forma) – vypravěč ≠ postava

žánr (literární žánr) – soubor děl, která mají společné znaky (např. rozsah, námět, téma, stavbu)